

Муниципалдыг бюджеттиг ниити билигнин албан чери
Шуй ортумак ниити билиг школазы Шуй суур муниципалдыг район
“Тыва Республиканын Бай-Тайга кожуун”

Школаның немелде
өөредилге харыылаар
башкызы **көргөн.**

Ооржак Р.Д.

Директорнуң кижизидилге
талазы-биле оралакчызы
чөпшээрээн. 30.08.2024

Хертек Ш.М.

Школа директору
бадылаан. 30.08.2024.

Тыва дылга класстан дашкаар 11-ги класска

“ТЫВА ДЫЛЫМ - БАЙЛАКШЫЛЫМ”

деп курстун программазы

Программаны дээди категориянын
тыва дыл, чогаал башкызы Хертек
Айланмаа Очуровна тургускан.

Шуй суур. 2024 чыл.

Тайылбыр бижик

Өөредилгениң чаарттыңан федералдыг күрүне стандартының (17.05.2012 № 413) негелделеринге дүүштүр тургустунган Федералдыг ажылчын программада (2023) өскерилгелерни кииргени-биле 2024-2025 өөредилге чылында календарь-тематиктиг планнаашкынны 2023 чылда парлаттыңан. Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 5 шак. Теория болгаш практика – 29 шак.

Ажыглаар өөредилге ному: «Тыва дыл» 10-11 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Н.Д. Сувандии, С.Э. Лопсан. – Красноярск: ООО Издательство «Офсет», 2023.

«ТЫВА ДЫЛ» ЭРТЕМИН ӨӨРЕНГЕНИНИҢ ПЛАННАТТЫҢАН ТҮҢНЭЛДЕРИ

Бот-тускайлаң түннелдеринге дараазында чүүлдер хамааржыр:

1) кижиниң интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы салым-чаяанын база мөзү-бүдүш шынарларын сайзырадырынга төрөөн дылының чугулазын медереп билири, уругларның билиг чедип алырынга ук дылдың ужур-утказын тодарадып, ону тыва чоннуң ыдыктыг, үнелиг эртинелериниң бирээзи деп билири;

2) тыва дылдың эстетиктиг үнезин медереп билири; төрөөн дылынга ынак болгаш ону хүндүлөп, ол дээш чоргаарланыры; ону национал культураның кезээ кылдыр билип, арыг эдилээри;

3) дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарын болгаш сагыш-сеткилин хостуг илередирде четче ажыглап шыдаары; бодунуң чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру.

Метапредметтиг түннелдеринге (предметтен дашкаар азы ооң-биле чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдери) дараазында чүүлдер хамааржыр (5-9):

1) Чугаа чорудулгазының бүгү-ле хевирлерин ажыглап билири:

Дыңнаары болгаш номчууру:

- бижимел болгаш аас медээниң утказын шын билип алыры (чугааның утказы, сөзүглелдин темазы, кол утказы; кол болгаш немелде медээ);

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин номчулганың янзы- бүрү хевирлеринге (сөзүглелден херек информацияны дилеп-тып номчууру (поисковый вид), чүгүртү азы улуг-каралап номчууру (просмотровый), таныжып номчууру (ознакомительный вид), шинчилел-сайгарылгалыг номчууру (изучающий вид)) таарыштыр ажыглап билири;

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин шын дыңнап билири; дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин (бир кижиниң тайылбыр чугаазындан болгаш аудио-, видеотехникадан сөзүглелдин кайы-бир кезээн шилип алгаш дыңнаары, сөзүглелдин кыска утказы-биле таныжары болгаш ону тодазы-биле дыңнаары) ажыглап билири;

- информация ап болур чүүлдерден, ооң иштинде өөредиглиг компакт-дискилерден, Интернет четкизинден; янзы-бүрү словарьлардан тайылбыр номнардан (справочниктер) болгаш электроннуг шыгжамырлардан медээлерни тып билири;

- бердинген темага материалдарны тып, системажыдып билири; херек медээлерни боду тып билири; медээлерни чаартып азы ол-ла хевээр дамчыдып билири;

- сөзүглелдерниң утка, стилистика талазы-биле онзагайларын болгаш ажыглаан аргаларының аайы-биле дүүштүрүп болгаш деңнеп билири;

Чугаалаары болгаш бижиири:

- кылып дээн ажыл-херээниң сорулгаларын (хууда болгаш эштери-биле) тодазы-биле билип, кандыг-даа ажылды чурум аайы-биле кылып, чедип алган түннелдерин үнелеп, аас болгаш бижимел чугаага илередип билири;

- дыңнаан азы номчаан сөзүглелиниң утказын даалга езугаар дамчыдып (планны тургузуп, утказын чугаалап, допчулай бижип, үнелел берип) шыдаары;

- сөзүглелдин утказын, кымга хамаарыштырганын, чугааның байдалын барымдаалавышаан, аңгы-аңгы хевирлерге болгаш жанрларга тургузуп шыдаары;

- аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын хостуг илередири, сөзүглелдин тургузуунуң негелделерин сагыыры (бодалының ужур-уткалыын, дес-дараалашкаан, харылзаалыын, темага дүүшкээн дээш о.ө.); номчаан, дыңнаан, көргөн чүүлдеринге бодунуң хамаарылгазын шын илередири;

- монологтун янзы-бүрү хевирлерин (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын болгаш оларны холуй); диалогтун янзы-бүрү хевирлерин: (хүндүлел аянын илередир диалог (этикетный диалог), айтырыг-харыы (диалог-расспрос), чугаалажып оар кижизин чугаа чорударынче кыйгылары (диалог-побуждение), өске киж-биле бодал солчуру (диалог-обмен мнениями) дээш о.ө.) ажыглап билири;

- амгы тыва литературлуг дылда шын адалганың, лексиканың, грамматиканың кол нормаларын, стиль нормаларын херек кырында ажыглап билири; бижимел чугаага шын бижилгениң, пунктуацияның кол дүрүмнерин сагыыры;

- чугаа этикединиң нормаларын хажытпайн, чугаага киржип шыдаары; чугаа үезинде арын-шырайын болгаш шимчээшкиннерин эптиг болгаш шын алдынары;

- хүн бүрүде өөренип азы ажыл кылып турар үезинде бодунуң чугаазын хайгаарап билири; чугааның утказының болгаш шын ажыглалының аайы-биле бодунуң дылын үнелеп билири; дылында грамматиктиг болгаш чугаа частырыгларын тып болгаш эдип билири; бодунуң тургусканы сөзүглелдин хоюглап азы эдип, оскертип, делгередип билири;

- бодунуң үежилеринин мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткелди кылып, рефераттын утказын дамчыдып билири; маргылдаалыг, чидиг айтырыгларны бадыткалдарга даянмышаан, шиитпирлеп билири;

2) алган билиглерин, мергежилдерин, чаңчылдарын хүн бүрүде амыдыралга ажыглап билири; төрөөн дылды өске эртемнерге билиг чедип алырының кол чепсээ кылдыр шын ажыглаары; ону өске-даа эртемнерде (даштыкы дыл, орус дыл болгаш чогаал дээш о.ө) дылдың аргаларын сайгарарынга ажыглап билири;

3) долгандыр турар улус-биле харылзажып, кандыг-бир ажылды кылып тура, маргылдаалыг, чидиг айтырыглар шиитпирлээрде, эптиг чугаалажып, харылзажып билири; амыдыралчы болгаш ажыл-агыйжы чугаа үезинде чугаа культуразының негелделерин сагыыры.

11 класстарны доозуп тура, доозукчулар дараазында предметтиг түңнелдерни чедип алыр:

- Дылдың хүлээлгелеринин дугайында, тыва дыл – Россия Федерациясында Тыва Республиканың үндезин чурттакчылары тыва чоннуң төрөөн дылы база күрүне дылдарының бирээзи дээрзин, төрөөн дыл болгаш чоннуң культуразының сырый харылзаалыг болурун, төрөөн дылдың киж-бүрүзүнүң болгаш ниитилелдин амыдыралынга ужур-дузанын билири;

- тыва дылдың гуманитарлыг эртемнер аразында болгаш ниити өөредилгеде туружун болгаш ужур-дузанын билири;

- төрөөн дылдың эртем талазы-биле үндезиннерин; оларның чадаларының болгаш билиглеринин аразында харылзааларын шингээди алыры;

- дыл эртемнин кол баазалыг билиглерин болгаш ооң кезектерин шингээдири: дыл болгаш чугаа, харылзажыр чугаа, бижимел болгаш аас чугаа, монолог, диалог болгаш оларның хевирлери; чугааның байдалы; чугаа (чугаалажыр), эртем, публицистика, албан-херек, чечен чогаал стильдери болгаш оларның жанрлары, дылы; чугааның утка-хүлээлгелеринин аайы-биле хевирлери (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын); сөзүглел, сөзүгелелдин хевирлери; дылдың кол-кол кезектери, оларның демдектери болгаш чугаага ажыглалының онзагайларын шингээди алыры;

- тыва дылдың лексика болгаш фразеологиязының кол стилистиктиг курлавырларын, тыва литературлуг дылдың нормаларын (шын адалганың, грамматиктиг, орфографтыг, пунктуастыг), чугаа этикединиң дүрүмнерин шингээдири болгаш оларны херек кырында амыдыралга аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары;

- дылдың кол кезектерин, дылдың грамматиктиг категорияларын танып билири болгаш сайгары, чугаага шын ажыглаары;

- сөстүн янзы-бүрү сайгарылгаларын (фонетиктиг, лексиктиг, морфемниг, морфологтук), сөс каттыжыышкынының болгаш домактын синтаксистиг сайгарылгазын шын кылып, сөзүглелдин тургузуунуң болгаш кол демдектеринин аайы-биле, дылдың

кандыг хүлээлгелерин күүседип чоруурунун болгаш уран аргаларны ажыглаанының аайы-биле сайгарары;

- лексиктиг болгаш грамматиктиг синонимнерни ажыглаанындан кижиниң чугаазының чечен-мерген, а чечен чогаал дылының каас-чараш, байлак болу бээр аргаларын билири болгаш чугаазынга шын ажыглаары;

төрөөн дылдың эстетиктиг хүлээлгелерин медресеп билири, чечен чогаалдың дылын сайгарып тура, чугааның эстетиктиг талазын үнелеп билири.

Тыва дыл эртемниң утказы

Школага тыва дыл эртемни(курузун) өөредириниң программасында лексика, фонетика, сөс чогаадылгасы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижирииниң болгаш бижик демдектерин салырының чаңчылдарын, аас болгаш бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерни киирген. Төрөөн дылдың школа курузунда теория-талазы-биле билиглерни ниити дыл эртемниң база амгы үеде тыва дыл эртемниң чедиишкиннерин барымдаалап тайылбырлаан.

Школага тыва дылды өөредириниң сорулгалары болгаш кылыр ажылдары:

Школага тыва дылды башкылаарының сорулгалары мындыг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгасы, грамматика (морфологи болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижирииниң болгаш бижик демдектерин салырының быжыг чаңчылдарын бээр;
- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарынының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илеридииниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларынга чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;
- өөреникчилерниң ниитилел амыдыралынга дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунун дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;
- оларның логиктиг боданышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- төрөөн дылынга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шингээди алырынга өөреникчилерниң сонуургалын күштелдирер;
- өөреникчилерни патриотзмниң болгаш интернационализмниң езузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;
- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарынга өөреникчилерни чаңчыктырар;
- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
- шын, медреселдиг, аянның номчурунун мергежилдерин сайзырадыр;
- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарынга бүрүнү-биле ажыглаар;
- өөреникчилерни харысалгалыг болурунга, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың сагылчурумун сагыырынга кижизидер.

11-ги класстың өөреникчилериниң тыва дылга шингээди алып кол-кол билиглери: Нарын синтаксистиг конструкцияларны сайгарар, оларның аразында харылзаазын көргүзөр схема-шыйыглар кылыр. Янзы-бүрү хевирлерлиг нарын домактарны тургузар, сайгарар, оларга бижик демдектерин шын салып, тайылбырлап билир. Сөзүглелдин стилин болгаш жанрын тода-радыр. Литературлуг дылдың нормаларын сагыыр.

Пунктуациядан. 8-9 класстарга өөрөнгөн пунктограммаларны тывар, бижик демдектерин салганын бадыткап шыдаар. Нарын синтаксистиг конструкцияларга бижик демдектерин алыр.

Орфографиядан. 5-6 класстарга өөрөнгөн орфограммаларны шын бижиир болгаш тайылбырлаар.

Тыва дылда программанын тургузуу:

№ п/п	Темазы	Допчузу
1	Синтаксис болгаш пунктуация	Синтаксис болгаш пунктуацияның айтырыгларын билир. Сөс каттыжыышкынынга хамаарышкан билиглерни ханыладыр, оларны ылгаар, сөзүглел иштинде домактардан сөс каттыжыышкыннарының өзек болгаш чагырткан сөстөрүнүн аразында уткалыг хамаарылгаларын тайылбырлаар. Сөс каттыжыышкынының сайгарылгазы. Домакта сөс каттыжыышкыннарының кезектеринин каттыжып чоруур холбааларын тывар. Сөс каттыжыышкыннары болгаш домактарның тургузуг болгаш утка талазы-биле онзагай талаларын сайгарар. Сөс каттыжыышкынының сайгарылгазын кылыр. Домак дугайында билигни катаптаар, оларның кол шынарларын, домакка каттыжар чурумун айтыр. Бөдүүн, нарынчыттынган болгаш нарын домактарны аңгылаар. Домактың грамматиктиг ооргазын тывар; домактың чугула болгаш ийиги черге кезигүннерин тывар. Чаңгыс аймак кезигүннерни тодарадыр, бижик демдектерин салыр. Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны ылгаар. Тускайлаан болгаш тодарадыкчы сөстөрни тывар. Тускайлаан кезигүннерлиг домактарны бөдүүн, нарынчыттынмаан домактар кылдыр эде тургузар. Кириилде сөстерлиг, кириилде домактарлыг, адалгаларлыг домактарга бижик демдектерин салыр. Нарын домактың кезектеринин кызыгаарын тывар; нарын домакты чагырышкан болгаш чагырышпаан деп ылгаар. Чагырышпаан нарын домактарга чогуур бижик демдектерин салыр. Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның хевирлерин айтыр, оларның аразында холбажыр аргаларын тодарадыр. Чагырышкан нарын домактарга чогуур бижик демдектерин салыр. Бөдүүн домактарга болгаш нарын домактарга домак кезигүннеринин туружун сагыыр. Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Нарын синтаксистиг конструкцияларның иштинде домактарның кызыгаарын, оларның аразында холбажыр аргаларын тодарадыр. Дорт болгаш доора чугааны аңгылаар, оларга чогуур бижик демдектерин салыр. Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Немелде онаалгаларлыг диктант. Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг «Мээң авам онзагай». Кыска чогаадыг «Келир үеде мээң мергежим». Шинчилел ажылы «Тыва болгаш орус дылдарда чаңгыс составтыг домактар». Төлевилел камгалалы «Бөдүүн домак дугайында». Сөзүглел-биле ажыл. Бердинген сөзүглелге чогуур бижик демдектерин салыр. Белеткеп каан сөзүглелге бижик демдектерин салыр, частырыгларын эдер.

2	Чугаа стили (12 шак)	Публицистика (парлалга) стилиниң шынар демдектерин айтыр. Парлалга стилиниң лексика болгаш синтаксис талазы-биле оназагай талаларын айтыр, эртем терминнерин ажыглаар. Парлалга стилиниң жанрларынга сөзүглелдер тургузар: медээ дамчыдары (демдеглел, интервью, репортаж, отчет), сайгарылгалыг (статья, рецензия). Чечен чогаал стилинге ажыглаар дылдың аргаларын, сөстөр, домактарның стиль талазы-биле ажыглалын тодарадыр. Албан-херек стилиниң жанрларын бижип билир. Чечен чогаал стилинге хамаарышкан сөзүглелдин сайгарылгазын кылыр. Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Шилилге диктант. Чогаадыг. Стильдерниң кайы-бир хевирин ажыглавышаан, «Бойдус чаңы болчумча чок», «Тооруктуг долгай таңдым долганзымза, тодар-ла мен...», «Суурумнуң ыдыктыг чери» (өөреникчиниң шилилгези-биле) деп темаларның кайы бирээзинге бижиир. Төлөвилел камгалалы «Сөзүглелдин уран-чечени» (өөреникчиниң шилилгези-биле).
3.	Чугаа культуразы	Чугаалажылга үезинде чугаа культуразының чамдык айтырыгларын ылгаар болгаш шын ажыглаар: нормажыттырган, коммуникативтиг, чугаа этиказын сагыыры. Номчулга үезинде сөстөрни шын адаар, үн доктаашкыннарын сагыыр, логиктиг ударениелерни салыр. Аас болгаш бижимел чугаа культуразын сагыыр. Бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазының тургузуун хайгаараар, сайгарар, үнелээр. Хөй улус мурнунга мурнунга чүве чугаалап тура, литературлуг дылдың нормаларын сагыыр. Мергежилгелер кылып тура, тыва дылдың орфоэпия, лексика, грамматика, стиль талазы-биле нормаларын сагыыр. Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Чогаадыг-эссе: «Кандыг чугааны эки дээрл?» Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг: «Литературлуг норма дээрге ...». Шинчилел ажылы. «Чугаа этикедин сагыыры – кижиниң ниити культуразының демдээ». Немелде онаалгаларлыг түңнел хыналда диктант.

Календарь-темалыг план
11 класс (34 шак)

№	Тема (ооң иштинче кириптурар билиглер)	Шак саны ниити б/ш тема аайы- биле	Эртер хүнү
1	Синтаксистин кол билиглери		06.09.
2	Пунктуацияның кол билиглери	1	13.09.
3	Сөс каттыжыышкыны, ооң бөлүктери	1	20.09.
4	Бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжыышкыннары	1	27.09.
5	Синтаксистиг харылзаалар	1	04.10
6	Сөс каттыжыышкынын сайгарар чуруму		11.10.
7	Домактын чугула шынарлары. Бөдүүн домактарны бөлүктээри		18.10.
8	Ийи болгаш чаңгыс составтыг домактар	1	25.10.
9	Домактын тускайлаан кежигүннери	1	08.11.
10	Нарын домактын хевирлери	1	15.11.
11	Чагырышпаан нарын домак	1	22.11.
12	Чагырышпаан нарын домакка бижик демдектери	1	29.11.
13	Чагырышкан нарын домак	1	06.12.
14	Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактын хевирлери	1	13.12.
15	Чагырышкан нарын домакка бижик демдектери. Нарын синтаксистиг конструкция	1	20.12.
16	Нарын домактын синтаксистиг сайгарылгазы	1	10.01.
17	Дорт чугаа. Доора чугаа	1	17.12.
18	<i>Хыналда ажылдар.</i>	1	24.12.
19	Эртем стили	1	17.01
20	Албан-херек стили, ооң онзагай демдектери	1	24.01
21	Албан-херек стилиниң хевирлери	1	31.01.
22	Албан-херек бижиктери	1	07.02.
23	Протокол	1	14.02.
24	Резюме.	1	21.02.
25	Портфолио долдуары. Публицистика стилиниң онзагай демдектери	1	28.02.
26	Публицистика стилиниң хевирлери	1	13.03.
27	Публицистика стилиниң медээ дамчыдар жанрлары	1	20.03.
28	Интервью. Репортаж	1	03.04.
29	Чечен чогаал стили. Уран-чечен аргалар	1	10.04.
30	Чугаа культуразының кол талалары	1	17.04.
31	Дылдың нормалары болгаш хүлээлгелери. Литературлуг дылдың нормалары.	1	24.04.
32	Стилистиктиг нормалар	1	08.05.
33	Аас чугаа культуразы	1	15.05.
34	Хыналда ажыл. Түңнел.	1	22.05